

ÚVODNÍ POZNÁMKA

Leviathan a ti druzí

Jan Kysela

„Kdyby lidé byli andělé, nepotřebovali by vlády.“, pravil J. Madison. Z toho plyne, že vlády potřebujeme proto, že nejsme anděly, resp. že prokazatelně nejsme anděly, jelikož je nám třeba vlád.¹ A protože v anglosaském kontextu vláda (*government*) víceméně označuje stát, jsme u našeho tématu.

Madisonův postřeh je geniální svou povahou aforismu, není však úplně originální. Už podle *Aristotela* je člověku třeba života v obci, protože mimo ni mohou žít jen zvířata nebo bohové. *Sv. Augustin* svou obec pozemskou zabydluje padlými anděly a zlými lidmi, pro něž jsou vůdčími principy hřích, pýcha, sobectví. A konečně *Rousseau* pochybuje o realizovatelnosti demokracie lidmi, protože její dokonalost ji předurčuje pro bohy.

Všem autorům je společné odlišení lidí od bohů či andělů, a to především nedokonalostí; je přitom vcelku jedno, že *Aristotelovi* je obec zařízením nutným, zatímco u *Augustina* je důsledkem Pádu člověka. *Sv. Augustin* z toho vyvozuje další závěry: obec pozemská musí užívat moc, ba i násilí, protože jinak by nemohla splnit účel své existence, tj. zajistit mír na zemi. Pozemský mír je hodnotou nižší než věčná spása, která je spojena s obcí Boží, je to však i tak hodnota úctyhodná. K jeho dosažení však nestačí pouze násilí, protože v tom by se stát (říše) nelišil od bandy lupičů – od ní se liší vztahováním se ke spravedlnosti. Spravedlnost sama však v obci pozemské nestačí, to bychom se museli přesunout do obce Boží, kde vládne láska k Bohu, což je princip, na němž se středověk pokoušel ustavit společenství řeholní, nikoliv však světská, občanská.²

¹ Libertariáni si to ovšem tak úplně nemyslí. Jejich antropologický optimismus, někdy jen latentní, jim umožňuje nahradit stát pletivem různých koordinačních praktik. Srov. Nozick, R.: *Anarchie, stát a utopie*. Praha: Academia, 2015, případně Gregárek, M.: *Justification as fairness: liberalismus jako symetrický rámec pro justifikační teorie*. *Právnick*, roč. 2013, č. 9.

² Proti sobě stojí v tomto světě ukotvený *homo politicus* a *homo credens*, pro nějž je zdrojem autority onen svět, takže pozemský život prožívá s nutností interpretovat Boží vůli. Viz Held, D.: *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press, 1992, str. 36–37. Tato polarita v různých variacích opakovaně zpracovávána – viz např. H. Arendtová (*vita activa* a *vita contemplativa*) nebo u nás P. Barša (imanence a transcendence lidské existence).

Zatím je zřejmé, že lidé potřebují stát, resp. nějakou politickou organizaci k zadržení svých potenciálně zlých sklonů (ale třeba i lenosti) spojených se schopností rozhodovat se mezi dobrým a zlým. Ale jakou? Antickou polis, středověkou *res publica christiana*, stát *Hobbesův* nebo stát současný? Liší se účely, koncepcí personálního substrátu i mocí.

Téměř stejně složený autorský kolektiv publikoval v roce 2014 v Německu knihu „*State as a Giant with Feet of Clay*“;³ jež byla založena na tezi o mnohostranném oslabování moci současného státu, od něhož je přitom toho stále více očekáváno. Stát má plnit na poli regulace i vlastního výkonu funkce bezpečnostní, pořádkové, sociální, kulturní i pastorační, limitován je však mezinárodním právem, evropskou integrací, lidskými právy i změněným vztahem společnosti, pro jejíž úspěšné soužití se státem je klíčovou hodnotou důvěra, které se však leckdy nedostává.

Jen s malým časovým odstupem se k textu vracíme, a to nejen kvůli rozšíření výčtu autorů o *Miluši Kindlovou*, kvůli aktualizacím či dílčím doplněním, nýbrž proto, abychom jej pojali trochu jinak. Koneckonců, „*stát je ve své komplexitě nevyčerpatelným tématem*“.⁴ Pozměnili jsme systematiku knihy, kapitoly přepracovali škrty v řádu stránek a rozsáhlejšími doplňky, takže přibylo téměř devadesát stran, hlavně však nyní nepracujeme s jednoznačnou tezí, nýbrž spíše s hypotézou indikovanou otazníkem v současném názvu knihy. Jsou vsutku všechny proměnné vytčené dříve pouze oslabením státu jako poněkud abstraktní instituce, případně různých států empiricky vnímaných?

Už dříve jsme zvláště ve vztahu k lidským právům měli dojem, že působení této proměnné je ambivalentní: kromě limitace veřejné moci mohou působit i jako pozvání k zásahu do sféry individuální autonomie konkrétního jednotlivce, v níž budou vynucována lidská práva třetích osob (typicky široce pojímaná antidiskriminace, ale vlastně i vzájemné střety mezi právy: např. omezení chránit svůj majetek pomocí kamer s odkazem na ochranu soukromí těch, kteří se mohli dostat do jejich záběru). Záleží tak na důrazu tu na účinek vertikální, tu spíše horizontální.

Podobně však lze hledět na mezinárodní právo, jež může podle některých humanizovat zájmové střety mezi státy, případně takové střety dokonce eliminovat, podle jiných spíše reglementovat vývoj a chod světa v intencích těch, kteří udávají tón, skrývajíce se za poněkud abstraktní mezinárodní společen-

³ Kysela, J. (ed.): *State as a Giant with Feet of Clay*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2014, 182 str.

⁴ Kriele, M.: *Einführung in die Staatslehre. Die geschichtlichen Legitimitätsgrundlagen des demokratischen Verfassungsstaates*. Stuttgart – Berlin – Köln: Kohlhammer, 6. vyd. 2003, str. 1.

ství. Totéž platí o evropské integraci: obnáší oslabení členských států jako takových, anebo znamená zmnožení potenciálu každého členského státu skrze unijní struktury (tzv. sdílená suverenita), potažmo posílení jen některých států, svými dispozicemi demografickými a ekonomickými beztak dominantních?

Odpovědi jsou do značné míry závislé na perspektivě buď více normativní (právní), anebo více empirické (politologické, ekonomické aj.).⁵ Naším východiskem je perspektiva právní (v první a poslední kapitole méně zřetelná), doplněná ovšem vědomím, že právo a právní regulace představují specifický výsek reality, nikoliv realitu samotnou. Budeme-li tedy psát o státu, míníme jím zásadně stát jako takový, a nikoliv stát XY. Přesnější by ovšem bylo říci „stát evropského typu“, protože současný svět zjevně nenabízí jediný vzor státního uspořádání, o čemž ještě bude řeč.

Proč vlastně má být stát kolosem na hliněných nohou? S obrazem kolosu se v dějinách setkáváme přinejmenším ve dvou souvislostech, doslovné a přenesené.

V té první souvislosti to byl kolos rhodský, jeden ze sedmi starověkých divů světa, vysoký a bronzový sluneční bůh *Helios*, zdánlivě (téměř) věčný. Přežil však jen několik desetiletí, do velkého zemětřesení v roce 226 př. n. l. Na hliněných nohou by se patrně neudržel vůbec...

Obrazem druhým je *Leviathan*, smrtelný bůh *Thomase Hobbesa*. V klasickém vyobrazení ze 17. století je *Leviathan*, obraz všemocného státu, složen z lidí – částí obrova těla.⁶ Obrova síla je mj. závislá na dostředivém či odstředivém pů-

⁵ S. Krasner názorně ukazuje, jak se tyto perspektivy promítají v různém nahlížení na suverenitu. To je třeba mít na zřeteli při studiu členité literatury o suverenitě, protože zdaleka ne pro každého autora jí je totéž. Patrný je zvláště rozdíl mezi literaturou německou a anglosaskou. Srov. Krasner, S.: *Sovereignty. Organized Hypocrisy*. Princeton University Press, 1999.

⁶ *Leviathan* není pouze obrem: interpretace Hobbesova ctitele C. Schmitta i jeho komentátorů (T. B. Strong, G. Schwab) operuje s tím, že je velkým člověkem, strojem (*machina machinarum* jako plod lidského rozumu a invence), mořskou příšerou i smrtelným bohem současně. Sám Schmitt o *Leviathanu* mluví jako o nejsilnějším a nejmocnějším obrazu dlouhých dějin politických teorií. V biblickém zpodobnění mořské příšery se promítají krokodýl, had, drak i velryba. Pro Bodina je *Leviathan* ďáblem, s nímž nelze uzavírat dohody, protože prahne i po duši; současně však platí, že jeho moci na zemi nemůže nikdo vzdorovat. U Hobbesa se už s příšerou nesetkáme. Místo ní je tu majestátní obr se všemi symboly duchovní i světské moci, stojící mimo právo, spravedlnost i svědomí, suverén jako „*Creator Pacis*“. Rekursy ke koncepcím pravdy a spravedlnosti byly zdrojem konfliktů a válek, proto je Hobbesův stát absorbuje – jinak by nemohl garantovat mír a bezpečnost. V 18. století *Leviathan* jako *magnus homo* podle Schmitta zemřel, zůstal jen stát, posléze krocený právem, typicky zákonem, jenž se nakonec stal nástrojem sociálních skupin opanovavších politické strany ke kontrole a řízení státu.

sobení jednotlivých částí, jejich vzájemné loajalítě a solidaritě. Čím méně drží pospolu, čím méně se vztahují k nějaké společné, zastřešující nadindividuální entitě, tím více se podobají předstátnímu neorganizovanému „množství“ (*multitudo*) – a *Leviathan* slábne, tak jako obr *Koloděj* ve slavné *Cimrmanově* pohádce „*Dlouhý, Široký a Krátkozraký*“.⁷ Odpovídá to ostatně i klasickému postřehu *Aristotelovu*, který v nadmíru heterogenních obcích vidí zárodky sváru, neřádu, revoluce, tedy otřesu v přeneseném slova smyslu, který je ovšem také způsobitý obec „položít“.

Obě zpodobnění svědčí o moci a síle, aspiraci na trvalost, současně však o zárodku zmaru. Současné státy evropského typu jsou státy velké svými úkoly, nikoliv nutně územím či počtem obyvatel. Jelikož jsou velké, jsou také drahé, avšak leckdy nepříliš silné a efektivní, tedy různě omezené. Hliněné nohy jsou ohrožené vlhkem, ale možná také nadměrným suchem, nemluvě o zemětřesení – zkrátka leckdy se mohou ukázat být nedostatečnou oporou. Padne-li stát jako kolos, stává se nemohoucím, neužitečným. Porušuje totiž jak hobbesovský postulát ochrany pořádku a míru (*protego ergo obligo*), tak hegelíánsky vyznívající tezi *J. Wintra*: „*Smyslem státu je stát – stát má stát neochvějně, stát a chránit pokoj a bezpečnost lidu i lidí, stát a přetrvávat, stát a spravovat svěřený díl zemského povrchu, jakož i stát po boku jiných států, v míru, vzájemné spolupráci a společné odpovědnosti za osud lidstva i planety.*“⁸ Leží-li, nestojí.

Otázkou je, jaké jsou alternativy států padlých či pádu se blížících, nechceme-li se uchýlit do náruče *Leviathana*, ztělesněného ve 20. století totalitními systémy,⁹ a to bez ohledu na to, byl-li jejich vůdčím prvkem stát, anebo jiný ele-

Srov. Schmitt, C.: *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes. Meaning and Failure of a Political Symbol*. Chicago – London: University of Chicago Press, 2008 (s úvodní studií a předmluvou).

⁷ B. de Jouvenel ostatně soudí, že pro Hobbese má *Leviathan* jen stínovou existenci, jelikož skutečný život je životem lidí, z nichž je složen. Podle Jouvenela je metafora nebezpečným služebníkem – z ilustrace argumentu se stal pán. Viz Jouvenel, B. de: *On Power. The Natural History of Its Growth*. Indianapolis: Liberty Fund, 1993, str. 60.

⁸ Wintr, J.: *Principy českého ústavního práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 3. vyd. 2015, str. 190.

⁹ Není ovšem totalita jako totalita. Vidět je to jak na srovnání Mussoliniho aspirace všezahrnujícího státu s dobovou italskou praxí, tak v operacích s pojmem „totalní stát“. Už citovaný C. Schmitt jej v knize o *Leviathanovi*, ale i v některých spisech dříve, rozděluje na totalní stát kvalitativní a kvantitativní: první stojí nad společností a drží monopol politična, tj. monopol na určování přítele a nepřítele, ten druhý se stává nástrojem společnosti a je jí tlačěn k pronikání do každé sféry lidské existence; nadto ztrácí schopnost odlišovat přítele od nepřítele. Srov. Kervégan, J.-F.: *Co s Carlem Schmittem?* Praha: OIKOYMENH, 2015, str. 134. Byl-li první typ blízký fašismu, proč se jím dnes není třeba s praktickými zřeteli zabývat, druhý může být různě připodobňován i státům, s nimiž přicházíme do styku. Projevovat se mohou jak v biopolitice tematizované třeba

ment.¹⁰ Patrně může jít o liberální stát, efektivní, avšak malý či útlý, případně i vysněný stát konzervativců, ovládaný principem subsidiarity, tj. působící jen jako doplněk občanské společnosti. Alternativou ambicióznější je snění o post-státní společnosti, jež se má blížit vzhledem k pozorování „odcházení“ či „rozpouštění“ státu v různých sítích, jež jsou obecnou metaforou posunu ke světu s menším významem hierarchií různého typu.

Určitě platí, že vnímání státu a jeho činnost souvisejí s kontextem: mění-li se kontext, mění se obé. A kontext se evidentně mění. Pomněme jen odvážné hlásání konce dějin počátku 90. let, pocit vítězství liberální demokracie a záničku jejích ideologických oponentů, nahrazení bipolarismu studené války unipolarismem americké dominance. A s tím srovnajme 11. září 2001 a válku s terorem, *Obamovu* defenzivu a posilování ideově vyhraněných pozic v americkém stranickém systému, ruskou mocenskou politiku, nevyhýbající se násilí, nástup islámského fundamentalismu, a v poslední době velkou migrační vlnu zasahující celou Evropskou unii, ba celou Evropu. Za slunečného počasí může a má být role státu odlišná, než při hrozící bouři. Projeví se to jak v tlaku veřejného mínění, tak následně v pravděpodobné akcentaci bezpečnosti na úkor jinak jako samozřejmost vnímaného diskursu svobody a lidských práv, jenž je však historicky – a na mnoha místech světa i v současnosti – vlastně značně nesamozřejmým, nemluvě už o praktikovaném zažívání svobody a lidských práv.¹¹

Ostatně, když *I. Berlin* reprodukuje *Leninův* postoj v době vítězství bolševiků uvnitř původní ruské sociální demokracie, poznamenává, že lidé touží po bezpečí, a ne po svobodě (*Hobbes* vítězí nad *Lockem*), proč je třeba (dělnickou) masu disciplinovat, a nikoliv vést k uvědomění, jež by se promítlo v neko-

M. Foucaultem nebo G. Agambenem, tak v péči o subjektivní práva jednotlivců, byt třeba i jim samým navzdory.

¹⁰ M. Stolleis pojmenoval kapitolu věnovanou vědě státního práva v nacistickém Německu „V břiše Leviathana“. Přitom z hlediska nacistické nauky byl stát spíše druhořadým, statickým, poněkud odosobněným elementem, na rozdíl od hnutí či lidu. Koneckonců jedním z důvodů, proč se C. Schmitt stal v roce 1936 jako oportunista podezřelým, byl jeho etatismus. Viz Stolleis, M.: *Recht im Unrecht. Studien zur Rechtsgeschichte des Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1994.

¹¹ Potřeba bezpečnosti a elementární jistoty bude obecně vnímána jako základnější, tj. preferovanější. K tomu viz Urban, M.: Maslowova pyramida lidských potřeb a současné evropské pojetí lidských práv. In: Antoš, M., Wintr, J. (eds.): *Volby, demokracie, politické svobody*. Praha: Leges, 2010. Proces civilizování lidstva, zahrnující mj. vytváření materiálního právního státu, nám velí starat se o to, aby péči o potřeby základnější nepadly za obět ty vyšší, zdánlivě „fajnovější“ (sem spadá i spor o pojetí české zahraniční politiky ve vazbě k právům tu základním lidským, tu sociálním, jenž byl spojen s přípravou zahraničněpolitické koncepce vlády po volbách v roce 2013). K tomu je ovšem třeba nemávnout nad těmi potřebami základními rukou.

nečných sporech.¹² Slyšíme tu jak *Dostojevského* Velkého inkvizitora, tak nechuť k „diskutující třídě“, tedy k buržoazii.

Kniha sestává z úvodní studie, v níž je přiblížena debata o pojmu státu a o osudech a funkcích současného státu, včetně expozice základních proměnných, jež mají na funkce státu a jejich výkon vliv. Jednotlivé proměnné jsou zkoumány podrobněji v navazujících výkladových kapitolách: mezinárodní právo a mezinárodní systém, globalizace, lidská práva s mezinárodní a tuzemskou dimenzí, evropské právo a evropská integrace a vztah státu a společnosti. Každá z kapitol má svého autora nebo autory, každá však byla pročtena a připomínkována ostatními členy autorského kolektivu. Kniha je završena závěrem shrnujícím podstatný obsah a základní postřehy předchozích kapitol, současně však nastiňujícím možná témata a směry dalšího výzkumu, resp. přemýšlení.

Za přečtení textů a podnětné i kritické komentáře k nim se sluší poděkovat oběma ochotným, důkladným a přitom nejen chválícím recenzentům, *Pavlu Maršálkovi* a *Michalu Šejvlvi*. Neméně si vážíme času a námahy dalších čtenářů z širšího okruhu členů, spolupracovníků a sympatizantů katedry politologie a sociologie pražské právnické fakulty, jež je tou ze tří zapojených kateder, k níž patří většina spoluautorů knihy, jmenovitě čtenářů *Alžběty Kubitové*, *Tomáše Friedela*, *Filipa Horáka*, *Martina Madeje* a *Radka Piši*. Díky nim všem je kniha určitě lepší, neboť jsme mohli upřesnit řadu tvrzení, omezit formulační nejasnosti, doplnit další literaturu. Ne všechny připomínky jsme mohli, případně chtěli do knihy zapracovat, rozhodně nám však pomohly při promýšlení košatého tématu. Totéž se dá vlastně vztáhnout i k podstatně početnější skupině našich studentů, neboť mnohé zde sepsané vzniklo původně pro účely přednášek a seminářů. Pomvědům naší katedry *Alžbětě Kubitové* a *Janu Venclíkovi*, jakož i *Tomáši Friedelovi* vděčíme za účinnou pomoc při formálních úpravách rukopisu pro tisk. *Petru Pithartovi* děkujeme za pěknou a zavazující předmluvu.

¹² Berlin, I.: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor, 1999, str. 97–98. H. Arendtová nabízí jinou alternativu: snem chudých není svoboda, ale spotřeba. Viz Arendtová, H.: *O revoluci*. Praha: OIKOYMENH, 2011, str. 131–132. M. Šejvl dává ve svých připomínkách v úvahu vázat Locka spíše na ekonomii a vlastnictví, než na svobodu.